מנורת המאור — בענין דברים שעוברין בפסח

השער הרביעי

בענין דברים שעוברין בפסח. כל האוכל כזית חמץ גמור, מתחלת ליל חמשה עשר בניסן עד תחלת ליל אחד ועשרים בו, חייב כרת, שנא' (שמות יב, יח) בראשון בארבעה עשר יום לחדש [בערב] תאכלו מצות עד יום האחד ועשרים לחדש בערב, וכתי' (שמות יב, יט) שבעת ימים שאור לא ימצא בבתיכם כי כל אוכל מחמצת ונכרתה הנפש ההיא מעדת ישראל. וחמץ שחייב על אכילתו בפסח כרת הוא מאחד מחמשת המינין שיוצאין בהן ידי חובתן בפסח, שהן חטים ושעורים וכוסמין ושפון ושבולת שועל.

וגרסינן במדרש יהי אור ר' חייא ור' יוסי היו מהלכין בדרך. אמ' ר' יוסי לר' חייא, בכל זימנא דאזלינן באורחא, ומלעינא באוריתא דקודשא בריך הוא, מרחיש לן ניסא, וכען אורחא דאאריך לן, נעסוק באוריתא וקודשא בריך הוא יזדווג בהון. פתח ר' חייא ואמ', בראשון בארבעה עשר יום לחדש בין הערבים תאכלו מצות, וכתי' (שמות יב, טו) שבעת ימים תאכלו עליו מצות לחם עני. בוא וראה, כשהיו אבותינו במצרים ורצה הב"ה לקרבן לתורה ולארץ ישראל שמוציאה לחם עני, והיא מלכותו של דוד, שכתי' בו כי עני ואביון אני, לפי' האכילם לחם עוני כשגאלם. אמ' ר' יוסי לר' חייא, מעולם לא ידעתי למה קורין לפת שהיא מחמשת המינין לחם עוני. שמצה בגימטריא עולה למנין עוני. ומאי טעמא מצה דוקא מחמשת המינין. שתק ר' חייא. עד שהיו מהלכין שמעו קול שהיה צווח ואומר, אל תרדו למטה, מפני שהוא ההר בקוע, ותפלו בין בקעיו, ותרדו לתחתית הארץ. כששמעו נטו להם מן הדרך ועלו אל ההר. אמ' ר' יוסי לר' חייא, הב"ה רוצה לשמור אותנו בדרך הזה ויראה לנו נס מופלא. ראו שהיו בהר סלעים חזקים והיו בהם בקעים בקעים. כשהיו מביטין באותן בקעים, ראו אדם אחד שיצא מהם בבהלה. מיד תמהו ר' חייא ור' יוסי. אמ' ר' יוסי לאותו האיש, מי אתה. אמ' לו, מאנשי ארקא אני, שהוא תחת האדמה הזאת שאתם יושבים עליה. אמ' לו, ויש לשם בני אדם. אמ' לו, הן. אמ' לו, וזורעין וקוצרין. אמ' לו, הן, אבל הם זורעים זרעונים אחרים משונין משלכם, ואפילו זורעין מחמשת המינין, שהן חטין ושעורים וכוסמין ושבולת שועל ושיפון, אין צומחין כמותם, אלא כעין הזרעונים שלנו. אמ' לו ר' חייא, ולמה עלית לכאן. אמ' לו, לדעת מה שמה של אדמה זו שאתם יושבים עליה. אמ' לו, ארץ שמה. אמ' לו, עליה הכתו' אומר, ארץ ממנה יצא לחם, שארצכם זו מוציאה ה' מינין ולא שאר ארצות. ואמ' הכתו' שבעת ימים תאכל עליו מצות לחם עוני. הא למדנו שלחם עוני שאינו אלא מה' המינין היוצאין באדמה ששמה ארץ, ולא בשאר ארצות. וילפינן מגזירה שוה לחם לחם, איזה לחם נקרא לחם עוני, הוי אומר זה הבא מחמשת המינין הצומחין באדמה הנקראת ארץ ולא בשאר ארצות, כדא' ארץ ממנה יצא לחם.

אכל חמץ בפסח פחות מכזית, מכין אותו מכת מרדות, שאיסורו מדרבנן. הניח חמץ ברשותו בפסח, הרי זה עובר על שני לאוין, על לא יראה ועל לא ימצא, ואפי' הכי אין מלקין אותו, דלאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו. החמיצה עיסתו, או הביא שום חמץ ברשותו, מלקין אותו, מפני שהוא לאו שיש בו מעשה. מצא חמץ ברשותו בפסח, אם קדם וביטל כל חמץ שברשותו, די לו שכופה עליו את הכלי, ואם לא ביטל אותו קודם זמן הביעור, צריך לטול אותו בידו ויוציאנו מרשותו, מפני שהוא עובר עליו בבל יראה ובבל ימצא. ואתי איסור דאוריתא ודחי איסור טלטול שאינו אלא מדרבנן. מצא פת בפסח, ואינו יודע אם חמץ או מצה, דנין אותו כזמן האחרון והוא מצה, דתניא הלך אחר האחרון ומותר. ואם הוא מעופש ונראה שהוא מקודם הפסח, דנין אותו כחמץ.

דברים שעושין בתערובת חמץ, כגון כותח הבבלי ושכר המדי וחומץ האדומי וזיתוס המצרי וזימא של צבעים ועמילן של טבחים וקולן של סופרים. כותח הבבלי הוא כגון מים שחורים שעושים מפת שרוף ומערבים בו דברים אחרים והוא יפה לתקן התבשיל, אלא שכותח הבבלי עושים אותו מדברים אחרים ונותנים בו פירורי פת להחמיצו. ושכר

המדי נותנין בו שעורים ומים ומחמיצין. וחומץ האדומי ג"כ נותנים בו שעורים ומחמיץ. וזיתוס המצרי הוא שליש מים ושליש שעורים ושליש מלח או חמץ בלא תערובת, אלא שאינו חמץ גמור, שאינו מעורב בשאור, והוא שחכמים [קורין לו] חמץ נוקשא, פי' שאינו חמץ גמור ואינו ראוי לאכילה. זימא של צבעים הוא מי סובין. ועמילן של טבחים והיא פת של תבואה שלא נאפת שליש אפייה, ונקראת של טבחים מפני שנותנין אותה על פי הקדרה כשהיא מתבשלת לקבל הזוהמא או העשן אם נתעשן התבשיל. וקולן של סופרים עושין אותו מקמח ומדבקין אתו הסופרים ניירותיהן. והרב ר' יצחק אלפאסי ז"ל והרא"ש ז"ל כתבו שמותר להצניען קודם הפסח ולשהותן עד לאחר יום הפסח ומותר בהנאה. ודוקא שאין בתערובת טעם חמץ, אבל אם יש בו תערובת חמץ, חייבין עליו, שטעם כעיקר מן התורה. וג"כ דוקא שאין בהן כזית, בכדי אכילת פרס חייבין עליו, כי אכילת פרס הרמב"ם כתב שהוא כדי שלשה ביצים, אבל במ' עירובין גרסי' שהוא כדי ארבעה ביצים, והאוכל מהן כזית בכדי אכילת פרס, חייב כרת. ודברים אלו אינן מצויין בזמן הזה, ואין עושין אותן כתקון, ואין אנו בקיאין בהן, אלא שאנו יודעין שהן מעורבין בחמץ, וטוב להחמיר ולבערן בפסח, חוץ מקולן של סופרים שהודבקו בו הספרים, שלא נשאר בעין וכשהוא יבש, ואין נראה בו מראית חמץ, לא במראה ולא בטעם.

המעבדין את העורות, אם נתנו בעריבה שמערבין בה קמח שלשה ימים קודם הפסח, כבר נפסד ואינו צריך ביעור, אבל נתנו בה הקמח תוך שלשה ימים חייב לבער, ואם נתנו לתוכה עורות אפי' שעה אחת אינו חייב לבער, מפני שהעורות מפסידין ומסריחין אותו מידו. והוא הדין ברפואות וברטיות. תחבושת של בצק שמשימין על המכה, אם נתנה על המכה אפי' שעה אחת קודם זמן הביעור, כבר נפסדה ואינה צריכה ביעור. פת שנפסדה, כגון שנתעפשה ביותר קודם זמן איסורא, או נשרפה עד שאינה ראויה לכלב, כתב ר' יהודה ברצלוני ז"ל והסכים עמו הרא"ש ז"ל שאסורה באכילה ומותרת בהנאה.

מצא גרעינה בתבשיל של חטה או של אחד מהדברים שיוצאין בהן ידי חובתן בפסח, שהן חטים ושעורים וכוסמין ושבולת שועל ושיפון, וזה לשון הר' יעקב ז"ל בן הרא"ש ז"ל באורח חיים, מצינו בספר הרוקח חטה שנמצאת בקדרה אסורה, והכף שהגיסו בו הקדרה, שמוה בקדרות אחרות, כלן אסורות. וכתב עוד, חטה שנמצאת בתרנגולת מלוחה ונמלחו עמה אחרות, אותה שנמצאת עליה אסורה, כי נתרככה החטה, וחמץ בפסח במשהו, והשאר מותרות. והוא הדין אם צלו תרנגולת בשפוד, ונמצאת חטה על אחת מהן, אותה אסורה והשאר מותרות. וכתב א"א הרא"ש ז"ל אין דבריו נראים מה שאסר כל התרנגולת המלוחה שנמצאת בה החטה, אלא כאשר כתב הר' אליעזר ממיץ שנוטל מקום פעפועו, אבל התרנגולת הצלויה שנמצאת בה חטה, בזה דבריו נראים שכל התרנגולת אסורה, לפי שכשמהפכין השפוד מתפשט הטעם בכל התרנגולת. ואם היה מעשה בא לידי, הייתי אוסר כל התרנגולות שבשפוד הנוגעות זו בזו, כי על ידי היפוך השפוד מתפשט מזו לזו ע"כ. ויש מן הפסקנין שפסקו שאם נסדקה הגרעינה שכל התבשיל אסור, ואם לא נסדקה הגרעינה עצמה אסורה והתבשיל מותר. וכן אם מצא גרעינה בבשר או בעוף כשהוא ממולח, קודם שנתבשל, חותך הבשר שסביב לגרעינה ומקום הגרעינה ומשליך אותו עם הגרעינה, ושאר הבשר מותר. בגדים המכובסין בקמח או במי חטה מותר לקיימן בפסח, וכן העיד ר' משולם על ר' אליעזר הגדול שהיו בגדיו מכובסין במי קמח בפסח. ואסור לאכול או ללעוס חטה או קמח נא, שמא ישאר מהם בין שניו ויחמיץ, שמי הפרי מחמיצין. ואסור לעשות תבשיל של קמח לחולה בפסח, אלא על פי בקיאים, משום פיקוח נפש, וכל דבר שיש בו פקוח נפש דוחה שבת ויום טוב וכל מצות שבתורה, חוץ מע"ז וגלוי עריות ושפיכות דמים.

גבינה לחה, זה לשון הרא"ש ז"ל בתשובת שאלה. גבינה לחה בפסח מותרת, אע"פ שנעשית בכלים של כל השנה. ולא נזהרו בה, כיון שאין משתמשין באותן כלים בכל השנה בדבר חם, כיון שאין עושין בהם הגבינה בחמין אינו מפליט. ועוד כתב, אסור לאכול דגים מלוחים השרויים במים בפסח, והיבשים במקום שנוהגין לאכול אוכלין, ובמקום שנוהגין שלא לאכול אין אוכלין ע"כ.